

Gian Biagio Conte, *Letteratura latina*. Ed. Le Monnier, Firenze (1. vyd. 1987), 657 stran.

Zatímco u nás postrádáme nové, moderně koncipované dějiny antické literatury, v Itálii vycházejí pro pedagogické účely v krátké době za sebou jak obsáhlé dějiny řecké literatury tak i dějiny latinské literatury, a to hned ve dvou rozličných nakladatelstvích, z pera dvou autorských kolektivů. Jedná se o knihu *Storia della letteratura latina*, kterou napsali B. Gentili, L. Stupazzini a M. Simonetti (srov. mou recenzi v tomto čísle SPFFBU) a o publikaci *Letteratura latina*, jejímž autorem je Gian Biagio Conte spolu s dalšími pěti odborníky (A. Barchiesi, E. Narducci, G. Polara, G. Ranucci, G. Rosati).

Recenzovaná práce zahrnuje dějiny latinské literatury od jejich počátků až po pád říše římské, přičemž závěrečný oddíl pojednává i o latinské literatuře středověké a o zárodcích národních literatur.

Římská literatura je tu tradičně dělena do pěti velkých oddílů (literatura rané a vrcholné republiky, pozdní republiky, období Augustova, rané doby císařské, pozdní doby císařské); u jednotlivých autorů jsou vždy oddělené uváděny výklady o životě, tvorbě a pramenech, teprve poté následuje rozbor literárního díla z hlediska obsahového i formálního, závěrem je čtenář seznamován s ohlaseš spisů v pozdějších dobách a s bibliografickým přehledem nejdůležitějších edicí a studií. Na rozdíl od Gentiliho je literatura probírána chronologicky podle jednotlivých autorů, v celé publikaci je však vidět snahu přihlížet rovněž k literárně druhové klasifikaci.

V úvodní kapitole o počátcích římské literatury (str. 3-103) se klade - podobně jako u zevrubných výkladů Gentiliho - velký důraz na řecko-římské styky již v období předliterárním; pozornost je věnována nejisté genezi saturnského verše (autor ani v tomto případě nevykládá jeho pecké vlivy) i verši zvanému *versus quadratus* (vůbec tu však již není zmiňována *Fibula Praenestina*). Zaujme, že autor připouští znalost písma v Římě v nejstarším období i u středních vrstev. Při výkladu o římském archaickém divadle oceníme velmi instruktivní tabulku s přehledem jednotlivých dramatických žánrů. Zvláštní kapitoly jsou věnovány Liviu Andronikovi, Naeviovi, Plautovi (srov. výklad o „komickém lyrismu“), Caeciliu Statiuvi. Zajímavé jsou výklady o literatuře a kultuře období výbojů, jimž předchází pojednání o měnící se politické i kulturní situaci (srov. rozbor názorů Catonových i úvahy o Luciliově blízkém vztahu ke kruhu Scipionů). Z dalších kapitol bych chtěla vyzvednout výklad o Enniovi, Catonovi, Terentiovi i o vývoji římské tragédie a epické poezie. U Lucilia bychom očekávali zevrubnější vysvětlení při zmínce o menippské satíře. (Podle G. B. C. má z celé latinské literatury právě Lucilius spolu s Petroniem nejbližší k modernímu realismu.) V závěru prvního oddílu se hovoří o řečnictví a dějepiscectví, přičemž velký význam je přičítán dílu Sempronia Aselliona a Caelia Antipatra; u Sisenny autor podtrhává bohatství elementů dramatických (Sisenna je označován jako „tragický historik“). Pokud jde o Fabulae Milesiae, jsou považovány za přepracování díla Aristeida z Miletu, nikoliv za pouhý překlad. V partii věnované dramatické produkci zdůrazňuje G. B. C. bohatství politických motivů u Laberia, které, pokud víme, chyběly v komedii plautovské.

Na str. 105-192 následuje II. oddíl, věnovaný literární produkci v pozdní republice. Autor soudí, že žádná jiná generace v dějinách římské kultury nezažila tak pestrý, a přitom komplexní kulturní vývoj, jak tomu bylo v období Caesarově, kdy vstálo ve stínu pouze divadlo. G. B. C. zdůrazňuje, že tu došlo k autonomii filozoficko-politického myšlení i k autonomii samotných intelektuálů, zatímco za Augusta se stává ústředním činitelem - na úkor intelektuála - básník. Změny ve společnosti způsobují měnící se čtenářský vkus, jenž se promítal nejen v nové značících literárních útvechch preneoteriků a neoteriků, nýbrž i ve způsobu prezentace tradičních literárních forem. Láska již není pojímána ve smyslu epikurovském jako ataraxia, nýbrž jako choroba (srov. V. Funke, *Liebe als Krankheit in der griech. und röm. Antike*, Kolloquium „Liebe als Krankheit“, Mannheim 1990, str. 11-30). Všestrannému, a přitom vyváženému rozboru je podrobeno dílo Lucretiovo (123-136), poučné jsou informace o ohlasu Lucretiovy skladby v dějinách světové vzdělanosti.

Další část II. oddílu je pak věnována analýze římské prózy, zvl. tvorby Ciceronovy, Caesarovy a Sallustiovy. Převážná část díla Ciceronova (srov. 136-163) je chápána jako hledání obtížné

rovnováhy mezi tendencemi „moderního“ pojetí života a nezbytností uchování tradičních hodnot. Cicero je zároveň svědkem i protagonistou krize, jež přivedla republiku k jejímu zániku; autor dobře demonstroe skutečnost, že Cicero byl nejen znalým věci, o nichž psal, nýbrž i vynikajícím mistrem slova. V pojednání o filologii, biografii a o starožitnostech zaujme výklad o Varronovi (relativně velká pozornost je věnována i jeho menippské satíře). Následuje kapitola o Caesarovi s důkladnou charakteristikou Caesara jakožto stylisty a analogisty a o Sallustiovi.

V části III. (193-302) se hovoří o literatuře doby Augustovy. Stejně jako v předcházejících částech i zde si zaslouží pochvaly úvodní partie (195-203), zasvěcené a poutavě nastiňující řadu problémů spojených s probíraným obdobím, jehož literární vývoj se leckomu může zdát - díky velkým literárním postavám té doby - jednoduchý a jasný. Autor připomíná, že v literatuře zanechalo své stopy jak období „velkého strachu“ z předaugustovských let 43-40, tak i skutečnost, že Augustus, dříve než se stal symbolem míru a rovnováhy, byl také činitelem destruktivním. Jistě nelze než souhlasit s myšlenkou, že na kontrast v augustovské linii (proklamování vysokých morálních kvalit na jedné straně a skutečný život na dvoře Augustově na straně druhé) doplácí muž mezi literárními kolegy nejméně politicky angažovaný, totiž Ovidius. (Při hodnocení literatury tohoto období je ovšem na místě připomínka, že některá velmi cenná díla se nám bohužel nedochovala - jmenujme zvl. Asinia Polliona, Cornelia Galla, Varia Rufa.) Zajímavé a moderně jsou pojaty úvahy o vztahu jednotlivých spisovatelů té doby k řecké literatuře i o přínosu Maecenata a Messaly.

Následuje pět kapitol věnovaných erudovanému obsahovému i formálnímu rozboru díla hlavních představitelů literatury onoho období (Vergilius, Horatius, Tibullus a Propertius, Ovidius, Livius), pozornost je věnována i jejich řeckým a římským vzorům (upozorňují tu např. na pojednání o Vergiliově novém epickém stylu a na úvahy „Horatius a Lucilius“, „Satira a diatriba“ či na rozbor Horatiových Satir) a nechybějí ani zamyšlení nad vztahem autorů k tehdejší současnosti. O snaze po přitažlivém aktuálním výkladu svědčí pasáže o problematice autorské identifikace tzv. Lygdama (srov. výklad o Tibullově; chybí bibliog. údaj u J. H. Vosse). Zvláštní partie je věnována Liviovi a historiografii v nejširším slova smyslu (286-292); poslední dvě kapitoly jsou pak zasvěceny odbornými disciplínám, jako např. gramatice, architektuře, medicíně, zemědělství, geografii, právnictví, umění kulinářskému.

Velmi rozsáhlý je oddíl IV, jenž nás seznamuje s literaturou raného období císařského (303-443). V úvodním zamyšlení nad podmínkami rozvoje kultury se zdůrazňují silící tendence k pronikání teatrálních prvků do literatury a hned první kapitola je věnována Senekovi; zasloužené pozornosti se těší jeho tragédie (probrá se tu i Octavia), o nichž jsou sledovány vzory řecké a římské. Dále je analyzována básnická produkce v letech julsko-klaudiovské dynastie - poezie astronomická, historický epos, Appendix Vergiliana a jeho problematika; v rámci této kapitoly však poněkud zaniká výklad o Phaedrovi a bajce, jež by si zasloužila větší pozornosti, možná také v samostatné kapitole, podobně jako tomu je dále u Lucana. Právnem je ovšem důkladně probíraná Petronius. Přestože jde o autora, jímž se v posledních letech zabývá mnoho odborníků, v publikaci se upozorňuje na řadu stále nevyjasněných otázek, jako je např. již samotná identifikace autora. K opatrnosti se radí tam, kde chtějí badatelé příliš jednostranně spatřovat v díle Satyricon zrcadlo nastavené jednotlivým konkrétním historickým postavám, obezřetněji by se měl podle autora posuzovat i vztah k Lucanově Pharsalii. Pokud jde o literárně druhové zařazení, bez rozpaků se hovoří o menippské satíře a o románu - obecná klasifikace řeckého románu je však až příliš zjednodušující. Zajisté oprávněně jsou úvahy o obsahové i formální spletnosti spisu Satyricon, nelze však bez výhrad souhlasit s tvrzením, že „užití veršů oddaluje Satyricon od románu a přibližuje jej, z formálního hlediska, k jiným druhům“ (352); otázka je složitější, neboť k charakteristickým rysům určité skupiny románů patří i prosimetrum. Další výklady jsou věnovány satíře Persiově a Luvenalově, epice flaviovského období (Statius, Valerius Flaccus, Silius Italicus), epigramu Martialovu, u něhož je vyzdvihován zvl. jeho obsahový i jazykový realismus. Včleněn je také výklad o Pliniu Starším, Frontonovi a Quintilianovi.

Velmi výstižná je charakteristika všestranného kulturního života v období tzv. adoptivních císařů (389-393), jež je ukončena nastiňením zrodu křesťanské náboženské literatury. Celý další výklad odd. IV je pak - až na krátkou poslední kapitolu - věnován představitelům římské prózy

tohoto období. Tradičně je probíráán Plinius Mladší, přiměřená pozornost je věnována dlu Tacitovu (jednotlivé kapitoly nejsou nadepisovány podle názvů spisů, nýbrž podle jejich hlavní ideové náplně), jež je uváděno do souvislosti s ostatními římskými historickými spisy. Historie se týká i další kapitola (Suetonius, Florus aj.), po které následuje zevrubný výklad o Apuleiovi, prezentovanému jako komplexní osobnost spojující v sobě řečníka, vědce, filozofa a spisovatele (nepřesná je však formulace na str. 420 o zachovaných římských románech; postrádáme tu některé důležité bibliografické údaje). K ucelenému obrazu římské literatury přispívá přehled vývoje římské filologie a literární kritiky od jejich počátků až po Aula Gellia i závěrečná kapitola oddílů o rozvoji poezie, zvl. díla básníků zvaných *Poetae novelli*.

Konečně závěrečná část publikace (oddíl V) je věnována literatuře pozdní doby císařské (445-552). Je rozdělena do čtyř velkých pododdílů, na něž pak navazuje partie závěrečná, nazvaná Na úsvitě středověku a nastiňující literární vývoj IV. stol v Itálii (více pozornosti bychom očekávali u Boethia), v Africe, Španělsku a Francii, vělená je i kapitola o Bedovi Venerabilis, celý výklad pak uzavírá kapitola o zrodu národních literatur.

I v tomto případě je členění na čtyři kapitoly určeno chronologickými kritérii: kap. 1. obsahuje literaturu od Severových po Diocletiana (193-305) a zaměřuje se především na literaturu křesťanskou (překlady, Acta martyrum, Passiones, literatura apoletů); pokud jde o poezii, pozornost je soustředěna na Commodiana, poslední díla básníků školy poetae novelli (srov. zvl. Anthologia Latina, Pervigilium Veneris, Terentianus Maurus, Nemesianus) a na literaturu odborného a encyklopedického charakteru.

Následuje pojednání o literatuře let 306-410 (str. 470-514), autor nesdílí názor, že latinská literatura té doby se nachází v úpadku, naopak zdůrazňuje, že se vymanila z velkých potíží, jimiž procházela ve III. stol., a že ve IV. stol. se pak - díky konsolidaci, k níž došlo po reformách Diocletianových a za hospodářské politiky Konstantinovy - řadí svým rozmachem k nejmpozantnějším obdobím v římské historii vůbec. Toto je ovšem tvrzení poněkud polemické, neboť i z dalších výkladů v recenzované publikaci plyne, že šlo o „impozantnost“ spíše kvantitativní než kvalitativní. Autor však jistě pravem připomíná záslužné činy gramatiků, komentátorů, encyklopedistů, rétorů i přírodních vědců (srov. např. Nonius Marcellus, Macrobius, Symmachus atd.), zajmávaj je i konfrontace pohanské a rodící se křesťanské literatury. V knize se daří ukázat protikladné rysy v mnohých spisovatelů, kteří se - aniž si toho byli vždy vědomi - nedokázali zcela vnitřně vyrovnat se svým původním přesvědčením. Upoutají výklady o literatuře doby Konstantinovy (srov. zvl. kap. o Ammianu Marcellinovi a o spisu Historia Augusta - otázka autorství se zde považuje za otevřenou, sám G. B. C. se spíše přiklání k tezi, že uváděných šest jmen autorů jsou falzifikáty; dále se snaží řešit otázku datování). Pohanský a křesťanský světový názor se stává do protikladu i při probírání poezie (např. Ausonius, Claudianus a Damasus, Prudentius, Paulinus z Noly). Zajímavý je výklad o divadle (Querolus).

Mezi romány tohoto období řadí autor bez rozpaků nad literárně druhovou klasifikací Diktya z Kréty, román o Alexandrovi od Julia Valeria, u spisu Historia Apolonii regis Tyri nevylučuje řeckou předlohu.

Křesťanské literatuře 2. poloviny IV. stol., a to patristice, je věnována následující partie (pozornost je však soustředěna především na Augustina), při výkladu o období od Honoria po Odoakra autor nastiňuje, jak se z krize velkého imperia pomalu rodí nová kulturní syntéza. V próze tu jde zvláště o spisy odborného charakteru (očekávali bychom detailnější analýzu díla Martiana Capelly), ve výkladu o poezii se snaží konfrontovat nejen současné pohanské a křesťanské autory, jak je to v této publikaci běžné, ale věnuje se i vlivům starších básníků na poezii zkoumaného období.

Na str. 552-581 nalezneme petitem tištěné rejstříky. Jistou novinkou představuje stručný slovník termínů římské kultury na str. 555-562, index termínů rétorických, metrických a literárně-kritických je na str. 563-570, velmi důležitou pomůckou v rozsáhlé příručce tohoto typu jsou pak jistě stručné charakteristiky významných řeckých autorů, uváděné v abecedním pořadí (571-581).

Záslužné a z pedagogického hlediska velmi vítané jsou hutné, přitom však přehledné chronologické tabulky (583-631). Až do II. stol. př. n. l. se skládají se tři sloupců - tj. latinská kultura,

římská historie, řecká historie a kultura (u I. sloupce bychom zařadili i doklady nejdůležitějších nápisů); od II. stol. př. n. l. tvoří tabulky sloupce římská kultura, řecká historie a kultura, od IV. stol. n. l. pak posledně jmenovaný sloupec odpadá. Konečně následuje jmenný index (635-644) a podrobný obsah (645-657).

Velkým kladem publikace je to, že se římská literatura uvádí vždy do souvislosti s řeckými vzory, a pokud je to možné, také s literaturou moderní (srov. pojednání o tradicích téměř u každého z autorů), a v tomto rámci je čtenáři předkládán podíl všech římských autorů na formování evropské literatury - nenajdeme tu prakticky tzv. „petitové“ spisovatele, i když je zde věnována pozornost i autorům v příručkách podobného druhu neprobíraným. Nutno připomenout, že recenzovaná učebnice předpokládá u studentů jistou znalost antických dějin a filozofie, třebaže se v úvodcích k hlavním oddílům nastiňuje zásadní problematika historického vývoje té či oné doby.

Jak jsem to naznačila již na začátku této recenze, G. B. C. neprobírá dějiny literatury podle literárních druhů, nýbrž v rámci kritérií chronologických podle jednotlivých autorů, čímž kniha tvoří jistý protiklad i doplněk k dějinám Gentiliho. Promyšlený pedagogický přístup lze vidět jak při způsobu sestavování jednotlivých kapitol a tabulek, tak při uvádění heslovitých shrnutí na okrajích stránek, jež napomáhá k snadnějšímu zapamatování nejdůležitějších faktů. Zcela spolehlivé jsou četné odkazy, svůj význam mají i obsahy vybraných nejdůležitějších spisů. Pokud jde o ukázky, nejsou tu tak časté jako u Gentiliho a jsou uváděny v latinském originále.

Z celé práce - a také z bohaté bibliografie - je vidět, že autoři vycházeli z nejnovějších vědeckých poznatků a jejich dílo často převyšuje požadavky běžně kladené na učebnice. Mohli bychom snad vytknout, že někdy je bibliografie až příliš jednostranně orientovaná na produkci italskou, což by bylo v příručce pro studenty odůvodnitelné, kdyby šlo o zásadu uplatňovanou obecně.

Dagmar Bartoňková

Menander, *Sentenzen*. Übertragen von Siegfried Jäkel mit 22 farbigen Tuschezzeichnungen von Rolf Münzner. Teubner - Leipzig 1986, stran 120.

Dnes již díky papyrologii známe souvislé úseky Menandrova dramatického díla, ale doposud neztratily na půvu jeho sentence, od starověku pro svou nadčasovost stále oblíbené. Jejich neúplnější, abecedně seřazenou sbírku vydal S. Jäkel v Teubnerském nakladatelství roku 1964 pod titulem *Menandri Sententiae - Comparatio Menandri et Philistionis*. Pro překlad do němčiny si však jako předlohu vybral rukopisnou sbírku rozsahem menší - celkem 532 veršů, z nichž v překladu deset vypustil a dva přidal - , sbírku, jež je počtem vybraných trimetrů nepříznivá ženám (str. 23-28), ale velebí přednosti přátelství (str. 92-97), oceňuje význam výchovy (str. 69-73), varuje před špatnými lidmi (str. 78-80), chválí dovednost myslet (str. 98-102) i mlčet (str. 81-83), upozorňuje na vrtkavost osudu (str. 85-88) a dotýká se i jiných mezilidských vztahů a životních zvrátů.

V Menandrových sentencích jsou obsaženy aktuální postřehy, které v helénistickém světě nabývaly aktuální platnosti. Řecká humanita takto přechází ve všeobecně platné lidské mravní principy, u nichž se v rámci kosmopolitního ideálu stírají sociální rozdíly a ve filozofickoetickém pohledu se při zdůrazňování vzájemné důvěry zlo obrací v dobro. Ostatně i božstvo ztrácí u Menandra svou mytickou podobu a přemísťuje se do lidského nitra. V tom smyslu vyznívá sentence 27/848 (první číslice značí sentenci v německém překladu, druhá verš v edici řeckého originálu) „Kümmere dich um deine Seele, soweit du es vermagst“, což svým